

Univerzitet u Novom Sadu

Filozofski fakultet

Odsek za psihologiju

Metode i tehnike socijalne psihologije

Povezanost religioznosti i negativnih socijalno-psiholoških konstrukata: autoritarnosti i dogmatizma

Autor:

Žana Radošević 1275/05

Mentor:

Dr Vladimir Mihić

Avgust, 2013.

Rezime

U ovom istraživanju smo nastojali da utvrdimo da li postoji povezanost između religioznosti i određenih socijalno – psiholoških konstrukata koji su okarakterisani kao potencijalno i stvarno negativni: autoritarnosti i dogmatizma. Takođe nas je zanimalo i da li socio – demografske varijable, poput nivoa obrazovanja i socio – ekonomskog statusa ispitanika, mogu uticati na autoritarnost i dogmatizam. Uzorkom je obuhvaćeno 100 ispitanika, oba pola, sa teritorije Vojvodine, koji su odabrani po principu „snežne grudve“. U istraživanju su korišćene sledeće skale: skala religioznosti, skala autoritarnosti i skala dogmatizma. Od statističkih tehnika su primenjene: deskriptivna statistika, Pearsonov koeficijent korelacije i jednosmerna analiza varijanse. Rezultati govore da postoji značajna povezanost religioznosti i autoritarnosti, kao i religioznosti i dogmatizma. Takođe je pronađena i značajna povezanost između autoritarnosti i dogmatizma. Razlike u autoritarnosti i dogmatizmu, s obzirom na socio – demografske varijable, nisu pronađene.

Ključne reči: religioznost, autoritarnost, dogmatizam, obrazovni nivo, socio – ekonomski status

"I don't want to believe. I want to know."

(Carl Sagan)

Uvod

Religioznost

Pojam religioznosti se vezuje za mnoge naučne discipline, a najčešće za antropologiju, sociologiju i psihologiju. U okviru psihologije, religioznošću se bave kako klinička i psihologija ličnosti, tako i socijalna psihologija, a u poslednje vreme, zahvaljujući razvitku tehnologije, i neuro nauka. Definisanje pojma religije je veoma problematično i postoji veliki broj definicija religije i religioznosti. U okviru psihologije, religija se najčešće definiše kao sistem shvatanja, verovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos sa Bogom i natprirodnim svetom, i često u odnos jednih sa drugima, od kog (sistema) religiozni pojedinac dobija niz vrednosti prema kojima se ravna i prosuđuje ovozemaljski svet (English and English, 1976, prema Dušanić, 2007). Prema Rotu (2006) religijsko – crkvena uverenja i verovanja poseduju kognitivnu, afektivnu i konativnu komponentu, gde je najvažnije istaći da kognitivna komponenta obuhvata opšta uverenja, karakteristična za religije, o postojanju svemoćnih, natprirodnih bića sa velikim moćima koja su stvorila sve što postoji i koja su uzrok svega što se zbiva.

Freud je smatrao religioznost univerzalnom prisilnom neurozom i iluzijom ljudskog duha. Bog je prema njemu uzdignuta i nadomeštena slika sopstvenog oca, a religiju predstavlja kao iluziju koja pokušava ispuniti infantilne želje, koje nastaju usled bespomoćnosti i potrebe za zaštitom. Takođe je smatrao da je religija odgovorna za otupljivanje inteligencije jer ograničava kritičko mišljenje i uči ljude da veruju u iluziju. Jung je više pažnje pridavao religioznosti, ističući da je religija jedan od najranijih i najopštijih izraza ljudske duše i društva. Kao mesto religioznog iskustva on navodi kolektivno nesvesno, a Boga određuje kao arhetip. Smatrao je da postoje dva načina na koje osoba može postati religiozna: prvi je preko neposrednog iskustva, koje je nezavisno od učenja i socijalizacije, a drugi je putem razvoja i učenja, kroz interakciju i socijalizaciju. Fromm je pak govorio o autoritarnoj i humanističkoj religioznosti. Autoritarna religioznost po njemu podrazumeva prepoznavanje da postoji neka viša sila koja ima moć nad čovekom i zahteva pokoravanje i poslušnost, dok humanistička Boga shvata kao izraz sopstvene snage. Maslow je tvrdio da religija zadovoljava određene psihološke potrebe kod čoveka i da se temelji na sposobnosti osobe da unutar sebe otkrije unutrašnje izvore i napreduje ka višim vrednostima. William James je naglašavao da nema određenog psihičkog činioca koji bi bio odlučujući za razumevanje vere nekog pojedinca, već da treba uzeti u obzir celokupnu situaciju. Skinner je religiozne sadržaje, kao i sve ostalo, svodio na uslovljavanje i ponašanje, a pobožnost i moralnost je shvatao kao oblike ponašanja formirane u određenoj društvenoj okolini, te je „Bog“ za njega samo arhetipski uzorak objašnjive fikcije. (Ćorić, 1998)

Pojmovi religije i religioznosti mogu biti veoma široko shvaćeni i međusobno se prepliću. Ipak, religija se više odnosi na društveno - kulturalni, a religioznost na individualni aspekt. Religioznost, dakle, predstavlja zanimanje za religiju, angažovanost i učestvovanje u istoj. Upravo na taj individualni aspekt su mahom usmerena psihološka istraživanja koja bi se mogla svrstati u tri glavna domena: kognitivni, motivacioni i socijalni.

S obzirom da se u ovom radu bavimo socijalnim aspektom religioznosti, poželjno je spomenuti pristup po kojem je uzrok religioznosti individue upravo u njenoj socijalizaciji, dakle u socijalnom učenju i socijalnim uticajima. Johnstone ističe da tokom socijalizacije deca internalizuju razne stavove svoje rodbine, okoline i kulture, što je slučaj i sa religioznim stavovima. Na ranim uzrastima deca spontano prihvataju poglede svojih roditelja, pa tako na razvoj religioznosti najveći uticaj ima porodica. Osim toga, izražen religiozni ambijent u društvu takođe utiče na religioznost pojedinca ukoliko je zajednica tradicionalna, a religioznost deo kulture i značajna socijalna norma (Dušanić, 2007). Neki autori zaključuju da religioznost ima dominantno kompenzatornu funkciju i da je posledica statusnih uskraćenosti, uslova otuđene egzistencije, društvene marginalnosti i neemancipovanosti (Pantić, 1988, prema Dušanić, 2007).

Za psihologiju religioznosti najznačajniji je Allportov koncept intrinzične i ekstrinzične religioznosti. Po njemu, ekstrinzično religiozna osoba koristi veru za zadovoljenje određenih potreba i postizanje različitih ciljeva, dok intrinzično religiozna osoba živi svoju veru i u njoj pronalazi glavnu motivaciju. Slično Allportu, Allen i Spilke razlikuju predanu religioznost i religioznost po konsenzusu. Prvi oblik se odnosi na internalizaciju religioznih vrednosti, a drugi na poštovanje religioznih vrednosti usled društvenog pritiska (Spilka, Hood & Gorsuch, 1985).

Pojedini autori smatraju da religioznost, kao veoma složen i slojevit fenomen, nije moguće ispitivati putem jedne dimenzije. Tako je za razvoj multidimenzionalnog pristupa religioznosti najzaslužniji Glock, koji polazi od pretpostavke da je za dobijanje jedinstvene slike religioznog pripadanja važno utvrditi različite načine na koje su pojedinci religiozni. Glock je prvobitno predložio tipologiju koja sadrži četiri dimenzije, da bi kasnije formulisao gledište da se kod svake religiozne opredeljenosti može razlikovati pet dimenzija religioznosti (Glock, Stark, 1965, prema Dušanić, 2007), a one su sledeće:

- *dimenzija vere* – pokazuje do koje mere ljudi imaju određena religiozna uverenja;
- *dimenzija religiozne prakse* – izražava meru do koje se ljudi angažuju u pobožnim aktivnostima i poštovanju vere;
- *dimenzija doživljaja vere* – izražava se kao osećanje i doživljavanje kontakta i komunikacije sa natprirodnim;
- *dimenzija znanja* – pokazuje količinu znanja koju pojedinac poseduje o svojoj religiji;
- *dimenzija posledica* – izražava meru delovanja religioznosti na svakodnevni život osobe.

Autoritarnost

Kada govorimo o konceptu autoritarnosti neizbežno je spomenuti Ericha Fromma kao pionira u izučavanju ovog koncepta. Kako je Fromm polazio sa psihoanalitičkog stanovišta, tako je i na temu autoritarnosti isticao presudan uticaj ranog iskustva. Autoritarnost je po njemu glavni mehanizam „bektva od slobode“ koje nastaje kada se prekinu primarne spone koje su pojedincu do tada pružale bezbednost, a odnose se na autoritet iz ranog detinjstva, tačnije na oca. Fromm govori o dve moguće tendencije autoritarnosti, a to su: autoritarna dominacija i autoritarna submisivnost (autoritarno-mazohistički karakter) (Fromm, 1989).

Ipak, za pojam autoritarnosti najviše se vezuje studija Adorna i saradnika, jer je njihovo istraživanje bilo najuticajnije na razvoj koncepta autoritarnosti. Plod tog istraživanja bila je čuvena F skala, skala autoritarnosti nastala iz težnje da se identifikuju osobe sklone prihvatanju fašističke ideologije. Ovi autori su usled stravičnih događanja za vreme Drugog svetskog rata pokušali da dokažu povezanost autoritarnosti, kao crte ličnosti, sa antisemitizmom, etnocentrizmom i konzervativizmom. Autoritarne osobe su opisane kao sklone predrasudama i antidemokratskim ideologijama. Kao i Fromm, i ovi autori sa polazili sa psihoanalitičkog stanovišta u objašnjavanju autoritarnosti. Prema njima se osobine ličnosti razvijene u ranom detinjstvu kasnije odražavaju u specifičnom odnosu takve individue prema društvu: bivaju submisivni prema onima „gore“ i agresivni prema onima „dole“. Tako postoji devet osobina karakterističnih za antidemokratsku, odnosno autoritarnu ličnost, a to su: konvencionalizam, autoritarna agresivnost, anti-intraceptivnost, rigidnost u mišljenju, praznoverje i stereotipije, orijentacija na moć i snagu, destruktivnost i cinizam, projektivnost i preterana zainteresovanost za seksualne nastranosti (Adorno et al., 1950, prema Todosijević, 1996).

Još jedan bitan koncept autoritarnosti koji treba spomenuti je Altmeyerova „desničarska autoritarnost“ koja polazi iz okvira Bandurine teorije socijalnog učenja. Ipak, i Altmeyer naglašava ulogu roditelja i porodice kao ključnih činilaca razvoja autoritarnosti kod pojedinca, ali tome dodaje i značaj uticaja iz šire sredine. Njegova RWA skala meri tri vida autoritarnog sindroma: konvencionalnost, autoritarnu poslušnost i autoritarnu agresiju (Leak, Randall, 1995).

Kada se sada i ovde sagledava koncept autoritarnosti, jasno je da antisemitizam više ne može biti sastavni deo datog koncepta i da je ovaj pojam u direktnoj vezi sa aktuelnim društveno – istorijskim uslovima. Iz tih razloga će u ovom radu i biti posmatran u takvom svetlu.

Možemo dodati i da religiozni ljudi uopšte, pokazuju znake autoritarnosti, poput prihvatanja autoriteta i konvencionalnih pogleda na svet. Religioznost, sama po sebi, podrazumeva određene norme i pravila, a takve klasifikacije prati uproštenost i rigidnost mišljenja, što je karakteristika autoritarne strukture ličnosti (Dušanić, 2007). Na kraju, i sam „Bog“ kao takav, na neki način predstavlja ultimativni autoritet u životu religioznog pojedinca.

Dogmatizam

Još jedan koncept kojim ćemo se ovde baviti je dogmatizam koji se popularno opisuje kao „zatvorenost uma“. Bojanović dogmu definiše kao krajnje uprošćeno objašnjenje, kao konačnu „istinu“ u različitim oblastima, koje se ne zasniva na racionalnom prosuđivanju, već na autoritetu ili veri (Puhalo, 2013).

Za sam koncept je najzaslužniji Rokeach koji je uspeo da locira dogmatizam kao dimenziju ličnosti (Dušanić, 2007). Pod tim pojmom on podrazumeva postojanje nepromenljivih, neopravdano sigurnih stavova i nedokazanih istina, koji su veoma otporni na promenu (Rokeach, 1960, prema Dušanić, 2007).

Rokeach je takođe ustanovio da dogmatične osobe imaju sklonost ka odbacivanju drugih grupa i kategorija ljudi koje su drugačije od njihove sopstvene grupe (Dušanić, 2007). On je kritikovao Adornov koncept autoritarnosti, nastojeći da pokaže da se ona ne može svesti na ideološki (spoljašnji) sadržaj i da je dogmatizam pokazatelj unutrašnje strukture i funkcionisanja kognitivnog sklopa (Milas, 2004, prema Puhalo, 2013). Rokeach tako pristupa dogmatizmu kao sistemu uverenja usled opažanja da dogmatizam možemo pronaći i kod ekstremno levih i kod ekstremno desnih ideoloških shvatanja. Iz toga sledi da je dogmatski duh zatvoren i da predstavlja zaokruženi kognitivni sistem, kao i da se ne može vezati za neki određeni politički sistem. Dogmatizam pojedincu omogućava da održi jasnu i jednostavnu sliku o svetu, pritom mu pružajući osećaj sigurnosti (Puhalo, 2013).

Dogmatizam se obično vezuje za autoritarnost, rigidno mišljenje i netoleranciju prema dvosmislenosti. Osim ovoga, osobe sa izraženim dogmatizmom karakteriše i anksioznost i otežana integracija novih informacija u postojeći sistem znanja. Posledica toga je odbacivanje novih informacija koje su u suprotnosti sa postojećim uverenjima ili njihovo iskrivljavanje koje omogućava inkorporaciju tih informacija u već oformljene stavove o svetu.

Nasuprot dogmatizmu nalazi se „otvoreni duh“, odnosno kritičko mišljenje, kao spremnost da se stalno i kritički preispituju i istražuju „istine“ i svet oko sebe. Ovakve osobe su spremne da primaju nove informacije i da komuniciraju sa drugim i drugačijim. Pored toga, ne veruju autoritetu već ga stalno proveravaju, situacije sagledavaju iz šire perspektive i pokazuju toleranciju prema dvosmislenosti. (Puhalo, 2013)

Prethodna istraživanja

Većina psiholoških istraživanja religioznosti se odnosi na dve komponente religioznosti: verovanje i ponašanje. Verovanje podrazumeva iskaz ispitanika da li veruje u Boga, raj i sl. (dakle sve ono što nije dostupno direktnom merenju), dok se za mere ponašanja obično uzimaju odlasci u crkvu, učestvovanje u verskim aktivnostima, ponašanje u skladu sa propisima vere itd.

Postoji veliki broj istraživanja koja su se bavila povezanošću religioznosti sa socijalno – psihološkim konstruktima koji su okarakterisani kao potencijalno ili stvarno negativni. Na našim prostorima je sproveden popriličan broj istraživanja koja su zadirala u ovu tematiku usled rata koji se desio devedesetih godina prošlog veka kada je bujanje nacionalizma simultano raslo sa ekspanzijom religioznosti. Verske institucije su davale bezrezervnu podršku liderima i pripadnicima svojih etničkih i religioznih grupa. Nekog osetnijeg opoziva masovnom ratnom ludilu od strane verskih institucija nije bilo. Danas još uvek možemo videti vezu religioznih grupa i institucija sa određenim nacionalističkim političkim opcijama (Dušanić, 2007). Pretpostavke koje povezuju religiju i razne negativne pojave, potkrepljene su i rezultatima istraživanja. U tom kontekstu se često spominje veza religioznosti sa proratnim stavovima, socijalnim distancama, autoritarnošću, dogmatizmom, (ne)tolerancijom i nacionalnom vezanosti.

Što se tiče povezanosti religioznosti sa konstruktom autoritarnosti, svakako prvo treba spomenuti studiju Adorna i saradnika (1950), nazvanu “autoritarna ličnost”, gde je utvrđena međusobna povezanost autoritarnosti, konzervativizma i religioznosti (Šram, 2001). Ferguson (1973) je u svom istraživanju utvrdio tri faktora, koje je nazvao: religioznost, (anti)humanitarizam i nacionalizam, a sva tri faktora su bila značajno povezana (Šram, 2001). Veći broj istraživanja potvrdila su povezanost između religioznosti i autoritarnosti, koristeći se različitim merama religioznosti (Altmeyer, 1988; Christie, 1991; Čorkalo i Stanković, 2000; Milas i Rihtar, 1998; Wylie i Forest, 1992, prema Šram, 2001). Tako se u nekoliko istraživanja ističe izražena autoritarnost prvenstveno kod katolika i fundamentalista (Brown, 1962), muslimanskih fundamentalista u Kuvajtu (Al-Thakeb, Scott, 1982), muslimanskih, indijskih i jevrejskih fundamentalista u Kanadi (Hunsberger, 1996) itd (Dušanić, 2007). Ekstrinzična religioznost je prema istraživanjima izraženije povezana sa autoritarnošću (Argyle, 2000). Osim toga, po brojnim istraživanjima, ekstrinzična religioznost korelira i sa predrasudama, što često nije slučaj sa intrinzičnom religioznosti (Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Ekstrinzična religiozna orijentacija povezana je i sa većim rezultatima na skalama dogmatizma (Donahue, 1985). Istraživanja pokazuju i da su religiozne osobe konzervativnije, manje inteligentne, sugestibilnije i manje tolerantne u odnosu na nereligiozne (Wiebe, Flech, 1980).

Srđan Dušanić (2007) je ispitivao povezanost različitih tipova religioznosti i određenih stavova i konstrukata (proratni stavovi, socijalne distance, autoritarnost, dogmatizam i etnička vezanost) kod adolescenata iz Republike Srpske, gde je utvrđena pozitivna niska korelacija svih religioznih tipova sa svim negativnim socijalno – psihološkim konstruktima.

Metod

Problem istraživanja

Osnovni problem ovog istraživanja je da se ustanovi da li postoji povezanost religioznosti i potencijalno ili stvarno negativnih socijalno – psiholoških konstrukata: autoritarnosti i dogmatizma. Kao socio – demografske varijable, u istraživanje će biti uključeni stepen obrazovanja ispitanika i socio – ekonomski status.

Ciljevi istraživanja

1. Utvrditi da li postoji povezanost religioznosti i autoritarnosti;
2. Utvrditi da li postoji povezanost religioznosti i dogmatizma;
3. Utvrditi da li postoji razlika u autoritarnosti s obzirom na obrazovni nivo ispitanika;
4. Utvrditi da li postoji razlika u dogmatizmu s obzirom na obrazovni nivo ispitanika;
5. Utvrditi da li postoji razlika u autoritarnosti s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika;
6. Utvrditi da li postoji razlika u dogmatizmu s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika;
7. Utvrditi da li postoji povezanost između autoritarnosti i dogmatizma.

Varijable

- Nezavisne varijable:
 - *religioznost* - definisana kao skor na skali religioznosti RO - 3 (Ljubotina, 2008)
 - *socio – demografske varijable*:
 - *obrazovni nivo ispitanika* - dat u četiri nivoa: osnovno, srednje, više ili visoko obrazovanje, magistratura ili doktorat ¹;
 - *socio - ekonomski status ispitanika* - dat u pet nivoa: vrlo loš, loš, prosečan, dobar, veoma dobar.
- Zavisne varijable:
 - *autoritarnost* – merena skalom autoritarnosti UPA – S (Mihić, Martinović, Živanov, 2007);
 - *dogmatizam* – meren skalom dogmatizma (Bojanović, 2004). Što je dobijena vrednost na skali veća, to je izraženiji dogmatizam kod ispitanika.

¹ U uzorku nije bilo ispitanika sa osnovnim obrazovanjem, tako da je ova varijabla u obradi podataka tretirana kao varijabla sa tri nivoa.

Uzorak

Uzorak je prigodan, a čini ga 100 ispitanika oba pola, starosti u rasponu od 18 do 60 godina. Prikaz uzorka prema ispitivanim varijablama dat je u tabeli ispod.

Tabela 1.

Prikaz strukture uzorka za varijablu socio - ekonomski status

Socio-ekonomski status	Frekvencija	Procenat
Veoma loš	4	4.0
Loš	15	15.0
Prosečan	53	53.0
Dobar	24	24.0
Veoma dobar	4	4.0
Ukupno	100	100.0

Tabela 2.

Prikaz strukture uzorka za varijablu obrazovni nivo

Obrazovanje	Frekvencija	Procenat
Srednja škola	36	36.0
Više/visoko	59	59.0
Magistratura- Doktorat	5	5.0
Total	100	100.0

Merni instrumenti

- *Skala religioznosti RO - 3* (Ljubotina, 2008) koja se sastoji od 24 stavke, Likertovog tipa (od 1 – potpuno netačno do 4 – potpuno tačno), koja meri religioznost ispitanika. Teorijski raspon rezultata se kreće od 1 do 4. Sabiranjem odgovora dobija se ukupan skor, pri čemu viši skor na skali znači i viši stepen religioznosti.
- *Skala dogmatizma* (Bojanović, 2004) sastoji se od 8 stavki koje su ispitanici procenjivali na Likertovoj skali (od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - potpuno se slažem). Teorijski raspon rezultata se kreće od 1 do 5. Što je dobijena vrednost na skali dogmatizma veća, to je izraženiji dogmatizam kod ispitanika.

- *Skala autoritarnosti UPA – S* (Mihic, Martinovic, Živanov, 2007) koja se sastoji od 47 stavki, Likertovog tipa (od 1 - uopšte se ne slažem do 5 - potpuno se slažem). Što je dobijena vrednost na skali veća, to je izraženija autoritarnost kod ispitanika.

Hipoteze

H₁: Postoji statistički značajna povezanost između religioznosti i autoritarnosti. Pretpostavka je da će kod religioznijih ispitanika biti izraženija i autoritarnost.

H₂: Postoji statistički značajna povezanost između religioznosti i dogmatizma. Pretpostavka je da će kod religioznijih ispitanika biti izraženiji i dogmatizam.

H₃: Postoji razlika u autoritarnosti s obzirom na obrazovni nivo ispitanika. Pretpostavka je da će ispitanici nižeg obrazovanja pokazivati veći stepen autoritarnosti.

H₄: Postoji razlika u dogmatizmu s obzirom na obrazovni nivo ispitanika. Pretpostavka je da će ispitanici nižeg obrazovanja pokazivati veći stepen dogmatizma.

H₅: Postoji razlika u autoritarnosti s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika. Pretpostavka je da će ispitanici nižeg ses-a pokazivati veći stepen autoritarnosti.

H₆: Postoji razlika u dogmatizmu s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika. Pretpostavka je da će ispitanici nižeg ses-a pokazivati veći stepen dogmatizma.

H₇: Postoji povezanost između autoritarnosti i dogmatizma. Pretpostavka je da će biti prisutna međusobna povezanost ove dve varijable.

Organizacija i tok istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Vojvodine, tokom avgusta 2013. godine, a upitnici su administrirani u elektronskoj formi, u vidu „online” upitnika.

Obrada podataka

U obradi podataka biće korišćeni različiti statistički postupci iz programskog paketa SPSS, kao što su: deskriptivna analiza, aritmetičke sredine i standardne devijacije, Kronbahova Alfa, jednosmerna analiza varijanse, t – test i Pearsonov koeficijent linearne korelacije.

Rezultati

Na samom početku prikazaćemo osnovne statističke pokazatelje za varijable religioznost, autoritarnost i dogmatizam.

Tabela 3.

Deskriptivni pokazatelji za varijable religioznost, autoritarnost i dogmatizam

Deskriptivna statistika					
	Ukupan broj ispitanika	Minimum	Maximum	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Religioznost	100	.00	52.00	21.18	13.76
Autoritarnost	100	.00	100.00	50.58	21.84
Dogmatizam	100	.00	25.00	10.6	5.9

Iz prikazane tabele vidi se da ispitanici generalno ne pokazuju visok stepen religioznosti i da je srednji skor ispod proseka. Srednji skor kod autoritarnosti se kreće oko prosečnih vrednosti, dok su na dogmatizmu vrednosti dosta niske.

Proverom prve hipoteze, koja se odnosila na ispitivanje povezanosti religioznosti i autoritarnosti, a primenom Pearsonovog koeficijenta korelacije, dobili smo koeficijent korelacije koji iznosi 0.528 što ukazuje na visoku povezanost, na nivou značajnosti $p < 0.01$. Dakle, visok stepen religioznosti prati i visok stepen autoritarnosti, čime je hipoteza potvrđena.

Provera druge hipoteze odnosila se na ispitivanje povezanosti religioznosti i dogmatizma i primenom Pearsonovog koeficijenta korelacije dobijen je rezultat $r = 0.491$, što ukazuje da je povezanost ove dve varijable srednja do visoka, na nivou značajnosti $p < 0.01$. Time je i druga hipoteza potvrđena.

Treća hipoteza, o razlikama u autoritarnosti s obzirom na obrazovni nivo ispitanika je testirana jednosmernom analizom varijanse (ANOVA) i dobijeni su sledeći rezultati: $F(2.97) = 2.375$, $p = 0.098$ ($p > 0.05$), te zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u autoritarnosti ispitanika s obzirom na njihov obrazovni nivo. Time ova hipoteza nije potvrđena. Aritmetičke sredine grupa date su u tabeli 4.

Tabela 4.*Prikaz aritmetičkih sredina grupa*

Grupe (nivo obrazovanja)	Aritmetičke sredine
Srednja škola	52.97
Viši ili visoki stepen	50.81
Magistratura ili doktorat	30.60

Četvrta hipoteza, o razlikama u dogmatizmu s obzirom na obrazovni nivo ispitanika je testirana jednosmernom analizom varijanse (ANOVA) i dobijeni su rezultati: $F(2.97) = 1.605$, $p = 0.206$ ($p > 0.05$), te zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u dogmatizmu ispitanika s obzirom na njihov obrazovni nivo. Time ni ova hipoteza nije potvrđena. Aritmetičke sredine grupa date su u tabeli 5.

Tabela 5.*Prikaz aritmetičkih sredina grupa*

Grupe (nivo obrazovanja)	Aritmetičke sredine
Srednja škola	11.58
Viši ili visoki stepen	10.32
Magistratura ili doktorat	6.80

Peta hipoteza, o razlikama u autoritarnosti s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika je takođe testirana jednosmernom analizom varijanse (ANOVA) i dobijeni su sledeći rezultati: $F(4.95) = 1.061$, $p = 0.380$ ($p > 0.05$), te zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u autoritarnosti ispitanika s obzirom na njihov socio – ekonomski status. Ni ova hipoteza nije potvrđena. Aritmetičke sredine grupa nalaze se u tabeli 6.

Tabela 6.*Prikaz aritmetičkih sredina grupa*

Grupe (socio-ekonomski status)	Aritmetičke sredine
Veoma loš	51.50
Loš	43.33
Prosečan	50.07
Dobar	57.17
Veoma dobar	44.00

Šesta hipoteza, o razlikama u dogmatizmu s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika je takođe testirana jednosmernom analizom varijanse (ANOVA) i dobijeni su sledeći rezultati: $F(4.95) = 3.276$, $p = 0.15$ ($p > 0.05$), te zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika u dogmatizmu ispitanika s obzirom na njihov socio – ekonomski status. Ni ova hipoteza nije potvrđena. Aritmetičke sredine grupa su prikazane u tabeli 7.

Tabela 7.

Prikaz aritmetičkih sredina grupa

Grupe (socio-ekonomski status)	Aritmetičke sredine
Veoma loš	4.00
Loš	8.40
Prosečan	10.55
Dobar	13.29
Veoma dobar	10.00

Provera sedme hipoteze odnosila se na ispitivanje međusobne povezanosti zavisnih varijabli – autoritarnosti i dogmatizma, a primenom Pearsonovog koeficijenta korelacije smo dobili koeficijent korelacije (r) koji iznosi 0.672 što ukazuje na visoku povezanost, na nivou značajnosti $p < 0.01$. Dakle, visok stepen dogmatizma prati i visok stepen autoritarnosti, čime je hipoteza o međusobnoj povezanosti zavisnih varijabli potvrđena.

Diskusija

Dobijeni podaci su obrađeni u SPSS statističkom paketu, primenom Pearsonovog koeficijenta korelacije i jednosmerne analize varijanse (ANOVA). Pritom je korišćena i deskriptivna statistika.

Na samom početku istraživanja, primećujemo da je religioznost ispitanika nešto niža u odnosu na prosečne vrednosti, da je autoritarnost u granicama proseka, kao i da su na dogmatizmu vrednosti dosta niske.

Pretpostavka prve hipoteze da postoji povezanost religioznosti i autoritarnosti je potvrđena, a sama povezanost je pozitivna i visoka. Dakle, veći stepen religioznosti prati i veći stepen autoritarnosti. Ovakvi rezultati su u skladu sa brojnim ranijim istraživanjima, te su bili i očekivani jer je autoritarnost česta karakteristika religioznih pojedinaca. Neki autori čak navode da autoritarnost istovremeno podrazumeva i ortodoksna religiozna uverenja (Beit - Hallahmi, Argyle, 1997). Takođe, većina istraživanja koja su se bavila povezanošću ove dve pojave, govore o njihovim visokim korelacijama. Ipak, treba napomenuti da je prema brojnim istraživanjima

ekstrinzična religioznost izraženije povezana sa autoritarnošću nego intrinzična (Argyle, 2000). Veza religioznosti i autoritarnosti se objašnjava i preko uticaja roditelja, odnosno socijalizacije (Beit - Hallahmi, Argyle, 1997). Religiozni pojedinci su tako autoritarniji jer je kod njih izražena tendencija prihvatanja roditeljskih glediša. Objašnjenje ovakve povezanosti može biti i odnos roditelja prema deci. U nekim istraživanjima u Americi je utvrđeno da religiozni roditelji više koriste fizičko kažnjavanje i autokratski stil vaspitanja dece (Elder, 1968, prema Dušanić, 2007). Neki autori su utvrdili i da religiozni više vrednuju poslušnost dece i autokratski roditeljski odnos (Ellison and Sherkat, 1993, prema Dušanić, 2007). Sve ovo može da znači i da je religioznost značajno uslovljena socijalnim motivima koji za cilj imaju uklapanje u jedan opšte prihvatljivi društveni kontekst.

Druga hipoteza ovog istraživanja pretpostavlja povezanost religioznosti i dogmatizma. Hipoteza je potvrđena, a sama korelacija ove dve pojave je pozitivna i srednja do visoka. Dakle, dobijeni rezultati govore da je dogmatizam kod religioznih ispitanika izraženiji, što je u skladu sa našim očekivanjima. Iako dogmatizam sam po sebi ne mora biti negativnog karaktera, za njega se u literaturi često vezuju negativne konotacije kada je ispoljen u ekstremnom obliku. Osim toga, dogmatizam se može posmatrati i kao mehanizam koji je obično uključen u strukturu religioznih stavova čime dodatno doprinosi vezi religioznosti sa drugim negativnim pojavama, poput predrasuda, socijalnih distanci, neprijateljstva, netolerancije, proratnih i antidemokratskih stavova itd. I sama religioznost ima brojne karakteristike dogmatskog mišljenja. Feather je u jednom eksperimentu vernicima i ateistima prezentovao silogizme od kojih su neki bili pogrešni, gde su vernici lakše prihvatili silogizme proreligioznog sadržaja (Dušanić, 2007). Dakle, dogmatizam karakteriše manja kognitivna kompleksnost (otvorenost prema alternativnim tačkama gledišta), pa je ova osobina pogotovo prisutna kod religioznih pojedinaca fundamentalističke i ortodoksne orijentacije.

U trećoj hipotezi smo pretpostavili da će ispitanici nižeg obrazovanja pokazivati veći stepen autoritarnosti, ali ta pretpostavka nije potvrđena. Ovo bi se moglo objasniti time da autoritarnost, kao karakteristika ličnosti, više zavisi od psiholoških i razvojnih faktora nego od samog obrazovnog nivoa ispitanika. Ipak, ukoliko posmatramo aritmetičke sredine grupa, primetićemo da je najniža aritmetička sredina primećena kod grupe sa magistraturom ili doktoratom, dakle kod grupe najvišeg obrazovanja. Takav rezultat je sasvim očekivan jer sa visinom obrazovanja dolaze i širi pogledi na svet i znanja koja pojedinca najčešće navode na tolerantniji i fleksibilniji odnos prema svojoj okolini. Rigidnost mišljenja, koja je karakteristična za autoritarnu ličnost, ne može biti deo jednog kompleksnog kognitivnog sklopa.

Četvrta hipoteza pretpostavlja razliku u dogmatizmu s obzirom na obrazovni nivo ispitanika, ali je dobijeni rezultati ne potvrđuju. Usled povezanosti koncepta autoritarnosti i dogmatizma, i ovaj rezultat može biti protumačen kao i prethodni. Obrazovni nivo pojedinca jednostavno nema udela u oformljavanju karakteristika ličnosti poput dogmatizma, već takve osobine više zavise od psiholoških i razvojnih faktora. Ipak, i ovde moramo naglasiti da su

aritmetičke sredine grupa sa srednjim i višim obrazovanjem poprilično ujednačene, dok je aritmetička sredina grupe sa magistraturom ili doktoratom dosta niža. I to se može objasniti time što su kritičko mišljenje i “otvorenost uma” (karakteristike koje su najčešće prisutne kod ovako visoko obrazovanih) sa suprotne strane u odnosu na dogmatizam.

U petoj hipotezi smo pretpostavili da će ispitanici nižeg socio – ekonomskog statusa pokazivati veći stepen autoritarnosti, ali ni ova hipoteza nije potvrđena. Kao što nije pronađena ni veza autoritarnosti sa nivoom obrazovanja, tako je nismo pronašli ni ovde. Sama varijabla socio – ekonomskog statusa se zasnivala na subjektivnoj proceni ispitanika, pa je moguće da je i nedovoljna definisanost varijable imala udela u krajnjim rezultatima. Čak se može videti i da su aritmetičke sredine grupa poprilično ujednačene.

Šesta hipoteza je pretpostavljala razliku u dogmatizmu s obzirom na socio – ekonomski status ispitanika. Hipoteza nije potvrđena, ali je zanimljivo da kod grupe najlošijeg materijalnog statusa vidimo najnižu aritmetičku sredinu, dok su ostale grupe relativno ujednačene. I ovde je slabija operacionalizacija same varijable socio – ekonomskog statusa mogla uticati na rezultate. Ipak, ne treba zanemariti ni činjenicu da u periodima tranzicije i ekonomske krize, ovakve mere verovatno imaju mnogo manji značaj. Na kraju, poput autoritarnosti, i dogmatizam, sam po sebi, u najvećoj meri zavisi od psiholoških i faktora socijalizacije.

Poslednja, sedma hipoteza, bavi se pretpostavkom da će biti prisutna međusobna povezanost dve zavisne varijable – autoritarnosti i dogmatizma. Hipoteza je potvrđena, a dobijena korelacija je visoka i pozitivna, što je bilo i očekivano. Sami koncepti autoritarnosti i dogmatizma su poprilično neodvojivi, pa njihova visoka koreliranost ni u ovom istraživanju nije iznenađujuća. Kada je Rokeach kritikovao Adornov koncept autoritarnosti, nastojao da pokaže da se ona ne može svesti na ideološki (spoljašnji) sadržaj i da je dogmatizam pokazatelj unutrašnje strukture i funkcionisanja kognitivnog sklopa (Milas, 2004, prema Puhalo, 2013). Upravo takva povezanost ova dva konstrukta može da objasni dobijene rezultate. Da nema sumnje da su koncepti poput autoritarne ličnosti, dogmatizma, makijavelizma, etnocentrizma i konzervativizma međusobno povezani, tvrdili su još Eysenc i Wilson (Šram, 2001).

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju pružaju značajne informacije, ali ima mesta i za unapređenje samog nacrta. Bilo bi poželjno istraživanje sprovedi na većem, reprezentativnom uzorku, sa bolje operacionalizovanim socio – ekonomskim varijablama, i tretirati religioznost kao višedimenzionalnu varijablu. Kad je ova tematika u pitanju, na našim prostorima svakako ima mesta za nova istraživanja koja bi možda unapredila naše razumevanje nekih gorućih društveno – istorijskih pitanja. Kao što je Gordon Allport jednom rekao, uloga religioznosti u društvu je paradoksalna - ona može i da stvara i da briše predrasude, pritom misleći i na svetlu i na tamnu stranu religioznosti (Allport, 1954, prema Hood, Hill and Spilka, 2009).

Literatura

Argyle, M. (2000). *Psychology and religion*. New York: Routledge.

Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief, experience*. New York: Routledge.

Ćorić, Š. Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419.

Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*, Banja Luka: Filozofski fakultet.

Fromm, E. (1989): *Bekstvo od slobode*. Zagreb: Naprijed.

Hood, R. W., Hill, P. C., Spilka, B. (2009): *The Psychology of Religion, Fourth Edition: An Empirical Approach*. New York: Guilford Publications, Inc.

Leak, G. K., Randall B. A. (1995). Clarification of the link between right-wing authoritarianism and religiousness: The role of religious maturity, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(2), 245-253.

Puhalo, S. (2013): *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove (Socijalna percepcija i etnička pripadnost kod srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini)*, Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.

Rot, N. (2006). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Spilka, B., Hood, R. W. Jr. & Gorsuch, R. L. (1985). *The psychology of religion. An empirical approach*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.

Šram, Z. (2001). Religioznost i društvena svijest: analiza odnosa na uzorku građana Subotice, *Rasprave*, 2, 316-346.

Todosijević, B. (1996). Relacije između porodičnog funkcionisanja i autoritarnosti, *Ličnost u višekulturnom društvu*, 3, 195-213.

Wiebe, K. & Flech, J. R. (1980). Personality Correlates of Intrinsic, Extrinsic, and Nonreligious Orientations, *The Journal of Psychology*, 105, 181-187.

Prilozi

Skala religioznosti RO – 3

Uputstvo za rad:

Pred Vama se nalazi niz tvrdnji koje se odnose na neke oblike svakodnevnog ponašanja. Molimo Vas da pažljivo pročitate svaku tvrdnju i da na skali procenite u kojoj meri date tvrdnje opisuju Vaše uobičajeno ponašanje.

Pri tome, vrednosti skale imaju sledeća značenja:

1 – potpuno netačno; 2 – uglavnom netačno; 3 – uglavnom tačno; 4 – potpuno tačno.

1. Ponekad osećam prisustvo Boga ili nekog Božanskog bića.	1	2	3	4
2. Kada mi je teško, molitva mi predstavlja veliko olakšanje.	1	2	3	4
3. Sebe smatram vernikom.	1	2	3	4
4. Vera mom životu daje puni smisao.	1	2	3	4
5. Zbog vere sam spreman na odricanja i žrtve.	1	2	3	4
6. Vera za mene predstavlja nadu i utehu.	1	2	3	4
7. U životu su mnoge stvari određene Božjom voljom.	1	2	3	4
8. Kada mi se dogodi nešto lepo, zahvalim se Bogu.	1	2	3	4
9. Redovno odlazim u crkvu (hram).	1	2	3	4
10. Sveštenik mi redovno posvećuje dom.	1	2	3	4
11. Obavljam većinu verskih obreda koje propisuje moja religija.	1	2	3	4
12. Znam mnogo o svojoj religiji.	1	2	3	4
13. Poznajem osnovne molitve.	1	2	3	4
14. Dobro poznajem redosled bogoslužjenja.	1	2	3	4
15. Verski praznici za mene predstavljaju posebno svečan događaj.	1	2	3	4
16. Svoju decu odgajam (ću odgajati) u duhu svoje religije.	1	2	3	4
17. Odustao/la bih od crkvenog venčanja ukoliko bi to bio zahtev mog partnera.	1	2	3	4
18. Sa ljudima druge religije nikada nisam bio toliko prisan kao sa svojim.	1	2	3	4
19. Nisam pristalica braka sa pripadnicima drugih religija.	1	2	3	4
20. Crkva mora igrati značajnu ulogu u društvu.	1	2	3	4
21. Pri izboru partnera uopšte mi nisu važna njegova/njena verska uverenja.	1	2	3	4
22. Protivnik sam vanbračne zajednice.	1	2	3	4
23. Mlade bi trebalo vaspitavati u duhu vere.	1	2	3	4
24. Mnogi problemi u društvu su posledica zanemarivanja religije.	1	2	3	4

Skala autoritarnosti UPA - S

Molimo Vas da uz dole navedene tvrdnje izrazite stepen slaganja, odnosno neslaganja, na taj način da uz svaku od njih zaokružite jedan od brojeva koji imaju sledeće značenje:

*1 - uopšte se ne
slažem*

*2 - uglavnom se ne
slažem*

*3 - nisam
siguran/na*

*4 - uglavnom se
slažem*

*5 - potpuno se
slažem*

Tvrdnje	Odgovori				
1. U našim porodicama se bolje živelo dok se znalo ko je gazda u kući.	1	2	3	4	5
2. Homoseksualci, prostitutke i narkomani zaslužuju da umru od SIDE.	1	2	3	4	5
3. Prezirem ljude koji javno plaču.	1	2	3	4	5
4. Ne volim ljude koji se razlikuju od drugih.	1	2	3	4	5
5. Posle ponoći na ulici ostaju samo probisveti i barabe.	1	2	3	4	5
6. Svako treba da zna gde mu je mesto u društvu i da se ponaša u skladu sa tim.	1	2	3	4	5
7. Nema ništa gore od muškarca koji plače.	1	2	3	4	5
8. Psihičkim bolesnicima ne treba dozvoliti da se mešaju sa zdravim ljudima.	1	2	3	4	5
9. Omladina je nekada imala mnogo zdravije stavove nego danas.	1	2	3	4	5
10. Nimalo mi nije žao narkomana.	1	2	3	4	5
11. Dobra žena uvek sluša svog muža.	1	2	3	4	5
12. Ne postoji nijedan opravdan razlog za razvod braka.	1	2	3	4	5
13. Porodični problemi moraju ostati u krugu porodice.	1	2	3	4	5
14. S onim ko ne želi da zasnuje porodicu nešto nije u redu.	1	2	3	4	5
15. Ljudi su ili pametni ili glupi, trećeg nema.	1	2	3	4	5
16. Samoubice ne bi trebalo sahranjivati tamo gde i normalne ljude.	1	2	3	4	5
17. Onog ko ne sluša šefa treba momentalno otpustiti.	1	2	3	4	5
18. Vodi se uvek mora verovati.	1	2	3	4	5
19. Nikada se ne bih obratio psihologu za pomoć.	1	2	3	4	5
20. Oni koji pričaju deci o kontracepciji podstiču ih na nemoral.	1	2	3	4	5

21. Jedino su narodne mudrosti prave mudrosti.	1	2	3	4	5
22. Život je neprekidna borba.	1	2	3	4	5
23. Čovek u životu mora stojati uspravno i ne dopustiti da ga išta uzdrma.	1	2	3	4	5
24. Moj moto je "Samo najjači opstaju".	1	2	3	4	5
25. Sve nevolje se mogu izdržati, ako si dovoljno jak.	1	2	3	4	5
26. Prezirem one koji kukaju zbog svojih problema.	1	2	3	4	5
27. Odvratni su mi svi oni koji cmizdre pred drugima.	1	2	3	4	5
28. Pre bih umro nego uradio nešto što bi moglo da ugrozi moj ponos.	1	2	3	4	5
29. Moji idoli su ljudi koji su uspeli u životu oslanjajući se isključivo na sopstvene snage.	1	2	3	4	5
30. Čovek svaku životnu nedaću mora da podnese uspravno i strpljivo.	1	2	3	4	5
31. Nikada ne tražim pomoć od drugih.	1	2	3	4	5
32. Poslušna deca su najbolja deca.	1	2	3	4	5
33. Ako slušaš vlast, ne možeš pogrešiti.	1	2	3	4	5
34. Sve koji su protiv vlasti treba kažnjavati.	1	2	3	4	5
35. Čovek treba da prihvata, a ne da izmišlja pravila.	1	2	3	4	5
36. Poštovanje pravila treba da je uvek na prvom mestu, čak i onda kada je na štetu drugih.	1	2	3	4	5
37. Osnovni moto svakog čoveka treba da bude «red, rad i disciplina».	1	2	3	4	5
38. Najvažnije što dete treba naučiti jeste da poštuje i sluša roditelje.	1	2	3	4	5
39. Starije uvek treba slušati.	1	2	3	4	5
40. Sve što je novo, uvek se pokaže i kao loše.	1	2	3	4	5
41. Zakoni služe da bi se bezuslovno poštovali.	1	2	3	4	5
42. Nikada nećete pogrešiti ako uradite onako kako vam kaže šef.	1	2	3	4	5
43. Ne postoji situacija u kojoj bih ja prekršio zakon.	1	2	3	4	5
44. Važno mi je da postoje pravila po kojima mogu da se ponašam.	1	2	3	4	5
45. Volim poslove koji ne zahtevaju mnogo razmišljanja.	1	2	3	4	5
46. Ko postupi po pravilima, ne mora da brine da li je dobro postupio.	1	2	3	4	5
47. U nejasnoj situaciji jedino je ispravno postupiti onako kako ti šef kaže.	1	2	3	4	5

Skala dogmatizma

Na skali od 1 do 5 ocenite u kojoj se meri slažete, odnosno ne slažete sa sledećim tvrdnjama. Pri tome, vrednosti skale imaju sledeća značenja:

1 – uopšte se ne slažem; 2 – uglavnom se ne slažem; 3 – neodlučan/na sam; 4 – delimično se slažem;

5 – potpuno se slažem.

1. Samo jedno gledište o svetu može biti istinito.	1	2	3	4	5
2. Onaj ko je uveren u istinitost svog gledišta, nema potrebu da ga dokazuje drugima.	1	2	3	4	5
3. Nastojim da se držim onog pogleda na svet koji je jedini ispravan.	1	2	3	4	5
4. U tolikoj meri sam uveren/a u ispravnost svojih gledišta i stavova, da nemam potrebu da ih preispitujem.	1	2	3	4	5
5. Čovek mora čvrsto da se drži svojih uverenja, uprkos svemu što se dešava.	1	2	3	4	5
6. Postoje velike istine koje objašnjavaju sve što se dešava u svetu.	1	2	3	4	5
7. Ne mogu imati poverenja u čoveka koji je izmenio neki svoj značajan stav.	1	2	3	4	5
8. Ne možemo praviti kompromise sa političkim neistomišljenicima.	1	2	3	4	5